

STM 1955

Charles de Geers samling av Musikalier i Leufsta bruk

Av Åke Vretblad

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

CHARLES DE GEERS SAMLING AV MUSIKALIER I LEUFSTA BRUK

VÅR KÄNNEDOM om den inhemska musikodlingen under 16- och 1700-talen bygger till icke ringa del på samlingar av musikalien i enskild ägo. En betydande samling från 1600-talets slut fanns i Finspångs bruk (numera i Norrköpings stadsbibliotek), som till väsentlig del avspeglar musikintresset hos Louis De Geer (1587—1652), ägare till Finspångs och Leufsta bruk samt assessorn Louis De Geer (1622—1695). Om musikalien funnits i Leufsta bruk i äldre tid, försvann de i samband med de ryska plundringarna 1719, under vilka bl. a. huvudbyggnaden förstördes. Bruket reorganiserades av Charles De Geer (1720—1778), som lät uppföra den nuvarande huvudbyggnaden jämte flyglar, av vilka den ena inrymmer ett bibliotek. Med sina dyrbarheter framför allt inom den naturvetenskapliga litteraturen utgör biblioteket ett kulturminnesmärke av oskattbart värde. Här förvaras sålunda bl. a. de kolorerade originalritningarna till »Campi Elysi» av Olof Rudbeck, far och son, samt Charles De Geers egenhändigt ritade figurer över insekter, sedermera ingående i hans monumentalverk »Mémoires pour servir à l'histoire des insectes» (T. 1—7, Sthlm 1752—78). Charles De Geer var född på Finspångs bruk, erhöi sin uppfostran i Holland, återvände 1738 till Sverige och tillträdde fideikommisset Leufsta 1741. Han invaldes 1739 i Vetenskapsakademien (19 år gammal), utnämndes 1740 till kammarherre och 1760 till hovmarskalk samt deltog åren 1751—1771 i riksdagarna. Med dessa data för ögonen är det lätt att förstå att De Geer kom i kontakt med huvudstadens litterära och konstnärliga värld och musikalien i hans bibliotek vittnar om att musiker även gästade Leufsta. Eftersom hans privata korrespondens icke blivit bevarad, vet vi intet om hans personliga inställning till musiken; han var emellertid varken medlem av Utile Dulci eller Musikaliska akademien.

Till omfånget är musiksamlingen kanske icke betydande, endast ca tre löpmeter, men detta oaktat inrymmer den åtskilligt av intresse för såväl svensk som holländsk musikhistoria. Över samlingen finns en samtida handskreven förteckning: »Catalogue de Livres de Musique redigé par Charles De Geer le Jeune, 1763». Denna förteckning har upp-

rättats av ägarens unge son, vid tillfället endast 16 år gammal.¹ Allt som här upptagits, har bevarats till våra dagar. Tack vare älskvärdt tillmötesgående av ägaren, friherre Carl De Geer, har förf. beretts tillfälle studera samlingen, varjämte Musikaliska akademins bibliotek medgivit mikrofilma unika svenska kompositioner i densamma. Katalogen uppger endast tryckta verk: 74 titelskilda verk av 43 komponister och fyra anonyma (samlingsverk). (Med verk menas då opus, som kan innehålla tolv konserter o. s. v.) Med undantag för Rameau, representerad med flöjtsonaterna, är det endast utländska komponister. Av Rameau finnes sex tryckta verk i partitur: »Les festes de l'hymen et de l'amour» (Paris 1748), »Les Indes galantes» (Paris u. å.), »Pigmalion» (Paris 1749), »Platée» (Paris 1749), »Zais» (Paris 1748), och »Les festes d'Hebe ou des talens lyriques» (Paris 1739), vidare Hurlebuschs »Due cantate a voce solo e b. c.» samt »Sammlung verschiedener und auserlesener Oden» (Halle 1737), utgiven av Gräfe. Den övervägande delen av verk som tagits upp i katalogen, utgöres av concerti grossi, triosonator samt klaververk. Vi antecknar först två verk av utlänningar som gästade Sverige: Kelleri (Chelleri) »Sonate di galanteria per il cembalo» (Stampata in Hessen Cassel, tv.-fol.) samt Hurlebusch, representerad med »Compositiōni musicali per il cembalo» (tr. Witvogel). Det är synnerligen påfallande att de flesta trycken stammar från Holland och i förteckningen står förlagsorten Amsterdam vid de flesta titlarna. Det är firmorna Roger (Roger-Le Cène) och Witvogel som givit ut verk av tidens mest uppskattade tonsättare, bl. a. Albinoni, Baustetter, Boeck, Castrucci, Geminiani, Johann Ernst von Saxon Weimar, Laurenti, Locatelli, Lustig, Marcello, Meck, Mossi, Nozeman, Reali, Santis, Scaccia, Schiassi, Schickhard, Tartini, Tessarini, Valentini och Vivaldi. Av särskilt stort intresse är ett antal tryck från firman Witvogel, som existerade åren 1730—1742. Leufstabiblioteket kan nämligen uppvisa verk, som uppenbarligen saknas i holländska bibliotek (och givetvis hos Eitner). Kossmann, som ägnat firmans tryck en särskild studie² anger inga lokaliteter för nedannämnda, i Leufsta bruk befintliga verk:

- Baustetter, J. C., 6 Suites pour le clavecin. Op. 1.
- Boeck, F. J. de, Suite pour le clavecin ou l'orgue. Op. 1.
- Boeck, F. J. de, 6 Suites pour le clave-cembalo ou l'orgue. Op. 2.
- Hurlebusch, C. F., Due cantate a voce solo e b. c. Op. 3.
- Santis, G. de, 12 Sonates à flauto traversière solo . . . Op. 4.

¹ Katalogen omnämnes i biografien över Charles De Geer i Svenskt biogr. lexikon av E. W. Dahlgren och A. Tullgren. Fotostatkopier finns i Mus. akad. bibl. — Musikaliena omnämnes icke i den tryckta katalogen: Katalog öfver Leufsta bruks fideikommissbibliotek. Nominalkatalog . . . Upps. 1907.

² E. F. Kossmann, Het fonds van G. F. Witvogel, Amsterdam 1730—1742, i: Het Boek, Deel 15 (1938), s. 53—63. Fotostatkopier av Witvogels katalog i Mus. akad. bibl. För anvisning på förlagskataloger har jag att tacka bibli. Cari Johansson.

Santis, G. de, 6 Concerti a 7 e 8 stromenti. Op. 2.
 Santis, G. de, 12 Divertimenti a violino col basso. Op. 3.
 Versameling van eenige Boere-Dansen . . . D. 1.
 Versameling van eenige Contra Danssen . . . D. 1.
 Versameling van eenige serieuse Danssen . . . D. 1.

Tyvårr föreligger ingen jämförlig undersökning över firman Roger (Roger-Le Cène). I så fall hade det sannolikt varit möjligt att visa på ytterligare rariteter.

Utöver de i förteckningen upptagna verken finns emellertid ytterligare verk värda uppmärksamhet. De flesta har icke tillförts samlingen efter året 1763 utan har antagligen icke förtecknats av den anledningen att de nästan utan undantag icke blivit inbundna. Hit hör tre musikdramatiska verk (Ch. S. Favart, *Ninette à la cour* (2 vol., Paris, Fournier), C. H. Graun, *Cleopatra e Cesare* (1742, avskrift), G. Sarti, *Ciro riconosciuto* (Khvn, Thiele, 1756) samt verk av Johnsen, Uttini och Roman.

Helt egenhändigt utskreven föreligger en påskkantat av Hinrich Philip Johnsen.¹ Partituret omfattar 26 sidor i folio och bär följande intressanta tilläggen på titelbladet: »Kyrko-Musique på Påsk-Dagen 1757 i Leuff[s]tad Bruks Kyrkio upfördt, och till Brukets Nådige Herrskapet ödmjukast dediceradt af Hinrich Philip Johnsen». Kantaten är ett värdefullt bidrag till kännedomen om frihetstidens svenska kyrkostil och dessutom kanske det enda bevarade av Johnsens kyrkomusikaliska vokalverk; förf. känner texter till ytterligare åtta kantater, som Johnsen tonsatt tidigare än den återfunna från 1757. Formen är den vanliga under dessa decennier: en instrumental tvådelad sinfonia (»till ingång»), en dacapoaria »före predikan» och en »efter predikan», bägge för sopran med instrumental beledsagning, samt en avslutande sinfonia (»till utgång»). Ehuru kantaten som helhet ännu står kvar i barockens stil, visar bl. a. de uttrycksfulla »suckarna» i solostämman på att Johnsen tillhör en övergångstid. Partituret är utformat för en sångstämman (sopran), två flöjter, två violiner och orgel. Man lockas i fantasin att rekonstruera framförandet påskdagen 1757, när den berömde organisten från S:a Clara i Stockholm ledde framförandet av sitt verk från läktaren i brukskyrkan och trakterade Cahmans mästerverk, den tvåmanualiga orgeln med 28 stämmor . . .

Ytterligare ett verk i samlingen bör närmare beröras, eftersom det hittills endast varit känt genom en liten saluannons i Stockholms Posttidningar för den 15 juli 1756: »Hos handelsman Joseph Schürer, uti dess bod i Stora Kyrkobrincken försäljas, å 36 Dal. Koprm:t exemplaret, VI Sonates pour le clavessin composées par Mr Franc. Ant. Uttini». Nottrycket, som således icke finnes i något offentligt svenskt bibliotek,¹

¹ Mikrofilmkopia i Mus. akad. bibl.

omfattar 48 sidor i folio jämte titelblad och dedikationsblad. Titelbladet har följande avfattning:

VI Sonates pour le clavessin dediées à Sa Majesté Louise Ulrique, Reine de Suède, des Goths et des Vandales etc. Composées par Mr Franc. Ant. Uttini, Maitre de Chapelle Académ. Philharm. au Service de S. M. Tome 1. à Stockholm. l'an 1756. De L'Imprimerie Royale.

Man lägger märke till att häftet betecknas som »tome 1» — någon fortsättning kom dock aldrig — och att det utgivits av »L'Imprimerie Royale». Den kunglige tryckaren anges nederst på alla graverade blad, i sin längsta form som Johan Falk Erichson. Denne återfinnes i mantalslängden för Jacobs församling för 1755 (Stadsarkivet) upptagen som »ceseler gesällen vid nya slättet Johan Falck Erichson, 26 år gammal». Med detta opus har Falk gått till det svenska nottryckets historia, även om det förefaller att vara hans enda kända arbete.¹ Nottrycket bör närmast betecknas som ett aktningvärt gesällarbete. Notskriften är tydlig och något grov. Uppläggnings- samt rubrikernas placering vittnar om bristande erfarenhet och outvecklade smak. Falk har först fyllt sidorna med notlinjer och därefter fyllt i dem med noter (— sista sidan uppvisar två fyllda notsystem och resten tomma!) samt satt ut rubriker som skulle blivit lättare att läsa, om de ej skrivits direkt på notsystemen. Om man ser bort från dessa yttr. tekniska ofullkomligheter, måste man glädjas åt att ha fått ett rikt material som belyser Uttinis kammarstil. Nedanstående tabell ger en översikt över satsbeteckningarna:

1. G-dur. Andante. — Allegro. — Minoè (!)
2. B-dur. Andante spiritoso. — Affettuoso. — Giga.
3. g-moll. Andante spiritoso. — Andante brillante. — Allegro.
4. A-dur. Allegro. — Grazioso. — Fuga. — Rondeau Allegro.
5. F-dur. Andante. — Adagio. — Allegro.
6. C-dur. Vivace. — Largo. — Allegro.

I detta sammanhang skall endast framhållas att sonaterna ger prov på Uttinis formella skicklighet — t. ex. i den fjärde sonaten, i vilken den andra satsen består av tema med variationer, den tredje av en fuga och den fjärde av ett rondo, samt att det söta välljudet med känslfulla »suckar» som vanligt möter i de sångbara mellansatserna, av vilka särskilt den andra sonatens »affettuoso» förtjänar nämnas.

¹ Hans namn saknas hos E. Hernmark, Carna Hernmark & C. D. Moselius, Svenska kopparstickare och etsare 1500—1944 (Sthlm 1944), G. Upmark, Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850 (Sthlm 1925) och G. E. Klemming & J. G. Nordin, Svensk boktryckerihistoria 1483—1883 (Sthlm 1883). — Mikrofilmkopia i Mus. akad. bibl.

Uttinis klaversonater aktualiserar den tävlan, som rådde i Stockholm mellan utländska och svenska komponister om de styrandes gunst. Johnsen, som i december 1753 erhölet befallning att bli drottningens lärare i klaverspelning, realiserade aldrig sin plan, framlagd i företalet till »24 oder», att ge ut 24 klaversonater. Sedan Johnsens »24 oder» kommit ut i början av hösten 1754,¹ tillkännagav Ferdinand Zellbell i annons den 26 oktober samma år att han upptog prenumeration på 12 sonater för klaver stuckna i koppar. Icke heller dessa blev tryckta och anledningen härtill var säkerligen den att Per Floding, som graverat »24 oder», på våren 1755 rest till Paris för studier. När det sålunda icke längre fanns någon kopparstickare att tillgå i Stockholm,² fann Uttini emellertid på utvägen att engagera ciselören Falk för sina klaversonater, de första som tryckts i Sverige, vilka han tillägnade Lovisa Ulrika.

Roman är representerad med en bunt om nio sinfonior i avskrift förutom sina flöjtsonater. Det anmärkningsvärda med sinfoniorna är att de till innehåll och ordningsföljd sammanfaller med andra bevarade sviter av Romansymfonier, dels med åtta som ingår i Alströmerska samlingen och dels med nio som tillhör samlingen i Skara högre allmänna läroverk (numera i Stiftsbiblioteket i Skara).³ Bland några ark menuetter som använts vid baler på bruket, känner man igen satserna nr 14 och 20 ur »Drottningholmsmusiken». Till sist bör omnämnas några blad som visar, hur den besiffrade basen skall upplösas samt en inbunden koralbok från förra hälften av århundradet. En jämförelse med 1697 års koralpsalmbok (GPs) och Zellbells koralbok (i KB) visar att Leufsta-handskriften står närmare GPs än Zellbells. Den följer intervallerna i GPs men har rytmiskt utjämnade notvärden; basstämman däremot avviker ofta från GPs och är ej sällan oskickligt förd.

Åke Vretblad

¹ A. Wiberg, När utkommo H. Ph. Johnsens 24 Oder? (Nordisk boktryckarekonst, årg. 1937, s. 381 ff.)

² Wiberg, a. a. s. 286. Jfr H. Eppstein, Till frågan om H. Ph. Johnsens härkomst, STM 1950, s. 193.

³ Se I. Bengtsson, J. H. Roman och hans instrumentalmusik. Upps. 1955, s. 139.